

МОВОЗНАВСТВО

УДК [81'02+81'06+80(3)]:130.2

АНТРОПОЛОГІЧНА ЛІНГВІСТИКА І КЛАСИЧНІ МОВИ: МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ірина Голубовська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Бульвар Т. Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна
e-mail: philolog@univ.kyiv.ua*

Стаття присвячена проблемі вироблення нового погляду на вивчення греки та латини як мов європейської античності у контексті формування у сучасному мовознавстві антропологічної парадигми гуманітарного знання. Висуваються основні теоретичні постулати, формулюються суттєві поняття, пропонуються можливі шляхи лінгвокультурологічного дослідження у царині класичних мов. Головна мета статті – привернути увагу фахівців-класиків до необхідності перегляду усталених у класичній філології дослідницьких підходів.

Ключові слова: класична філологія, антропологічна лінгвістика, культурологічне дослідження.

Злам тисячоліть у лінгвістиці ознаменувався черговою зміною моди на ракурс розгляду мовних явищ, появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях іншого “стилю мислення”. Відбувся поворот до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору, тобто визначилася настанова досліджувати мову в нерозривному зв’язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. Дослідницький інтерес лінгвістів перемістився, так би мовити, зі соссюрівських правил гри в шахи на самих гравців. У центрі уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб’єкт, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває. Здійснилося пророкування видатного французького індоевропеїста і знавця класичних мов Еміля Бенвеніста про можливість створення нової лінгвістики на основі тріади термінів – мова, культура, людська особистість. Можна без перебільшення сказати, що гіпотеза лінгвістичної відносності в наші часи набуває контурів теорії. Відповідно до постулатів гіпотези Сепіра–Уорфа, розробленої в тридцять років минулого століття, логіка мислення, специфіка світобачення та характер пізнання дійсності тим чи іншим етносом зумовлюються його мовою спілкування. Ця гіпотеза декларувала абсолютний примат мови над категоріями мислення і свідомості. Гіпотеза Сепіра–Уорфа виникла не на порожньому місці, а як логічне продовження ідей видатного німецького гуманітарія XIX століття В. фон Гумбольдта про різні мови як різноманітні способи бачення світу та інтерпретації його людськими спільнотами. Кожна мова, за Гумбольдтом, створює для народу, що нею користується, картину світу, ніби окреслюючи навколо нього магічне коло певних уявлень та образів. За Гумбольдтом: “У кожній мові закладене самобутнє сві-

тоспоглядання. Як окремий звук стає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною та природою, що впливає на неї” [3, с. 80]. Вийти за межі цього кола можна тільки шляхом вивчення іншої мови, “входження до іншого кола”, тобто через проникнення до системи світобачення, зафіксованої засобами іншої мови. Таким чином, розбіжності між мовами виявляються чимось більшим, ніж просто мовними розбіжностями, виступаючи, по суті, різними баченням світу. Мова фактично підпорядковує собі людину, визначає її практичну діяльність: людина чинить з предметами так, як подає їх мова, поводить у суспільстві так, як це приписує мова, мислить так, як це запрограмовано мовою. Ідеї засновника загального мовознавства і антропологічного підходу до мови В. фон Гумбольдта були відроджені в ХХ ст. в межах лінгвістичного напрямку, що отримав назву неогумбольдтіанства, сформованого двома основними школами – європейською (Л. Вайсгербер, Й. Тріп, П. Хартман) і американською (Е. Сепір, Б. Уорф).

Культурно-філософська інтерпретація мови, безперечно, не протиставлена структурно-семантичній, яка панувала в мовознавстві протягом ХХ століття. Утвердження в лінгвістиці нового погляду на мову не призводить до відмови від попередніх теоретичних напрацювань, а лише до їх тимчасового ігнорування. Адже, за словами французького філософа мови П. Серю, у лінгвістиці і загалом у гуманітарних науках парадигми не змінюють і не відкидають одна одну, а накладаються одна на одну, співіснують, водночас ігноруючи одна одну” [8, с. 52].

Переміщення людини і всього людського в центр лінгвістичної уваги, усвідомлення мови як втілення духовної енергії народу спричинили появу лінгвістичних праць, у яких автори (А. Вежбицька, Н. Д. Арутюнова, І. О. Голубовська, Н. І. Сукаленко, Т. В. Радзієвська, В. М. Телія, О. С. Яковлева, Ю. С. Степанов, В. М. Топоров, О.В. Урисон, Г. І. Береснев та багато інших) намагаються виявити глибинний зв'язок когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, простежити “модус” відбиття характеру пізнання та сприйняття світу в глибинних мовних категоріях, що часто-густо належать до сфери позасвідомого. Зазначені автори намагаються дослідити “мову культури”, реконструювати мовну етнічну свідомість, виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури. Фронтальність подібних досліджень, а також різноманітність використаних стратегій пошуку “людини крізь мову” дозволяють стверджувати, що антропологізм в лінгвістиці на сьогодні є сформованим напрямом мовознавчих досліджень з потужним методологічним та методичним арсеналом, що поширює свій вплив на суміжні ділянки гуманітарного знання і далі набирає пояснювальної сили.

Яке ж значення має ця подія для класичної філології – комплексної науки, самою суттю якої завжди було вивчення різноманітних ділянок античної культури на основі писемних пам'яток? Причому писемний текст завжди виступав, так би мовити, самоцінним явищем, а лінгвокультурологічний коментар був покликаний щось прояснити відносно певного тексту з оперттям на “екстралінгвістичний фон” – історико-соціальні умови його створення. На жаль, класичні мови ніколи не розглядалися як благодатний матеріал для виявлення особливостей насамперед духовної культури їхніх носіїв – древніх етносів. Як видається, необхідно розробити принципово новий напрямок дослідження мертвих мов у семантично-му та семіологічному аспектах у контексті новітніх лінгвістичних підходів та осмислень.

Вихідною гіпотезою такої масштабної розвідки могло б стати положення про те, що моделювання етнічних рис світосприйняття та складу мислення відбувається фактично на

всіх стратифікаційних рівнях мовних систем як живих (що було доведено в докторській дисертації І. О. Голубовської “Етноспецифічні константи мовної свідомості”. – К., 2004), так і мертвих мов.

Методами дослідження тут могли б стати традиційні (описовий, зіставний, типологічний, етимологічний), структурні (компонентний, контекстуальний), концептуальний та культурологічний аналіз, що увійшли у практику лінгвокультурологічних студій останнім часом, статистичний метод тощо.

Фундаментальна проблема системного дослідження “мови культури” на матеріалі мов європейської античності з метою виявлення специфіки культурної маркованості мовних фактів поки що не тільки не дістала свого розв’язання, а й просто не стоїть у “порядку денному” наукового вивчення латини та греки. Серед робіт, які трохи зачіпають цю проблематику, можна назвати окремі праці московських вчених-класиків М. М. Славятинської, М. А. Таривердієвої, О. І. Солопова та ін., де розглядаються поодинокі культурно марковані факти латини та греки. Проте, як слушно зауважує проф. М. М. Казанський: “вивчення лексики з точки зору семасіології, як правило, відбувається тільки стосовно конкретного тексту, поза цілісною мовною структурою” [4, с. 115].

Тимчасом, типовим цілісним об’єктом для лінгвокультурологічних розвідок останнього часу виступають національно-мовні картини світу, під якими розуміється вербалізована інтерпретація етносом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [1, с. 6]. Поняття мовної картини світу в сучасній антропологічній лінгвістиці в наш час визначається, виходячи з того змісту, який В. фон Гумбольдт вкладав у поняття “форми мови” (сума всього мовного змісту, внутрішня структура мови в цілому, глибинний принцип її породження). “Вузьколексичне” розуміння мовної картини світу, яке спостерігалось у лінгвістиці 70–80 років ХХ століття, сьогодні можна певною мірою вважати лінгвістичним анахронізмом.

Вивчення засобів всіх мовних ярусів, які розглядалися з точки зору їхньої причетності до експлікування культурно детермінованих феноменів (див. Голубовська 2004), показало, що в фокусі уваги дослідника мають перебувати культурні концепти, специфіка вираження емоційності в мовах, роль архетипів у процесі вторинного семіозису, етномовні стереотипи, особливості вияву етнічної особистості на синтаксичному рівні тощо.

На основі дослідження матеріалу живих мов була вироблена низка теоретичних постулатів, які, на мій погляд, цілком і повністю придатні для застосування в якості програми дослідження мов європейської античності під культурно-філософським кутом зору.

Звернімося до деяких з них.

Було встановлено, що виникнення мовних етно-специфічних форм, що й обумовлюють самотність національно-мовних картин світу, детермінується двома основними факторами: а) фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу; б) особливостями самої колективної етнічної свідомості, які виявляються в неоднаковості концептуалізації мовою сенсорно-рецептивного, логіко-поняттєвого, емоційно-оцінного та морально-ціннісного компонентів “наївної” етнічної свідомості.

Розуміння різних культур як якісно відмінних поглядів на одну й ту саму навколишню дійсність дозволяє трактувати культуру в термінах особливого типу знання, що відбиває відомості про рефлексивне самопізнання людини в процесі її життєвої практики. Мова виступає в подвійній функції форми зберігання і форми відтворення культури, тобто тим духовним інструментом, що формує специфіку світобачення свого носія. Вивчення мови як культурного феномена в єдності трьох семіотичних аспектів: семантики, синтактики і прагматики сприяє виявленню

лінгвокультурум, тобто тих “культурнонавантажених” мовних одиниць, які втілюють результати взаємодії мови та культури. Причому культурна інформація “розкидана” по всьому формально-семантичному мовному континууму, не створюючи онтологічно реальної системи.

Виходячи із природи двох чинників породження національно-самобутніх концептів у рамках національно-мовних картин світу (природне середовище етносу та національний спосіб мислення, національна ментальність), лексика конкретної національної мови може бути поділена на дві великі групи: 1) концепти реальних об’єктів зовнішнього світу; 2) концепти колективної етнічної свідомості. Слова, що належать першій групі, розпадаються на три підгрупи: 1а) номени, які позначають однакові для різних мов поняття, відмінні за ступенем деталізації і змістовим наповненням значень; 1б) номени, що позначають специфічні, унікальні для певного мовного ареалу поняття (безеквівалентна лексика); 1в) номени, що позначають близькі поняття різної прототипової віднесеності (слова з різним лексичним фоном). У другій групі лексики виділяються такі три підгрупи: 2а) культурно зумовлені слова-концепти, позначення абстрактних специфічних понять; 2б) номени, що містять оцінно-ціннісний конотативний компонент; 2в) слова, що належать до сфери міфічних категорій, породжених колективною свідомістю етносу.

Системно-семіотичний підхід до висвітлення культурно детермінованих мовних феноменів зумовлює необхідність перегляду усталеного у вітчизняному мовознавстві положення про довільність ознаки, покладеної в основу найменування позначуваного предмета чи явища: повторюваність однієї і тієї самої мотивуючої ознаки в різних видах номінації в рамках семантичних рядів або концептуальних сфер служить вагомим аргументом проти довільності її вибору як базису найменування.

Культурні концепти, або “ключові слова культури” тлумачаться як культурно зумовлені ментальні утворення, котрі мають безпосередній дотик до цінностей, ідеалів і установок етносів і у яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу. Концептуальний аналіз як засіб дослідження культурно зумовлених понять потребує всебічної процесуальної об’єктивізації. Адекватній вибірці слів-культурних концептів сприятимуть шість основних принципів: 1) принцип словникової (культурної) розробленості; 2) принцип частотності вживання; 3) принцип високої словотвірної розробленості; 4) принцип поширеності в межах фразеологічних одиниць мови; 5) принцип облігаторності аксіологічної маркованості; 6) їх “ключовий” характер для духовності певного лінгвокультурного ареалу.

Специфіку етнічної ментальності найрельєфніше втілюють слова-культурні концепти, які виступають фундаментальними поняттями певної духовної культури і часто-густо не мають відповідників у інших мовах. Міжмовне зіставлення, на перший погляд, подібних концептів (воля, доля) може виявити їхні суттєві розбіжності, зумовлені як суто лінгвістичними, так і екстралінгвістичними, історико-психологічними чинниками.

Взаємовплив навколишнього середовища мовного соціуму (тобто природного і створеного руками матеріального середовища), етнічної свідомості та духовної культури етносу створює лінгвокультурний зміст певної мови, одиничним виявом якого є лінгвокультурний факт (в інших термінах, “концепт”, “лінгвокультурема”). Лінгвокультурний факт є втіленням відчуженої мовою реальності, у площині якої об’єктивно існуючі предмети та явища набувають суб’єктивної оцінності.

У тріаді відношень навколишнє середовище – етнічна свідомість – мова етносу фактор природного середовища відіграє найважливішу роль у формуванні лінгво-

культурного змісту мови, однією з основних складових якого є образні еталонні стереотипи сприйняття та осмислення дійсності Джерелом їх утворення є певний набір референтів, специфіка якого визначається тим фрагментом природного середовища, який дано етносу в безпосередньому спогляданні. Вторинної образної або символічної категоризації зазнають, як правило, лише ті референти, котрі поширені на території, де проживає етнос. Джерелом образних еталонних стереотипів можуть виступати флора і фауна, клімат, ландшафт, природні матеріали, які притаманні географічному ареалу, де поширений певний етнос.

Номені тварин (свійських та диких) і рослин (польових та культивованих) у їхньому вторинному “антропоморфному” означуванні дозволяють дослідити роботу гностико-асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості. Специфіка розподілу емоційних оцінок-конотацій між однаковими референтами в різних мовах висвітлює систему національно-культурних преференцій та цінностей.

Паремії (прислів'я та приказки) виступають тією частиною національних фразеологій, що найрельєфніше відбиває етнічно зумовлені ціннісні уявлення народу про навколишній світ і своє буття в ньому. Аксиологічна значущість пареміологічних одиниць дозволяє розглядати їх як продукт морально-ціннісної концептуалізації дійсності мовами. Пареміологічний корпус будь-якої мови відображає не тільки універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й представляє неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню ментальних особливостей етносів.

Вибір певного явища дійсності об'єктом пареміологічної детермінації свідчить про його значущість для носіїв етнічної мови та культури. Психологічно і культурно значущі для етнічної ментальності феномени піддаються “стихійному” кількісному маркуванню на мовному рівні, що створює особливий індекс змісту культури, який часто-густо вказує на відносну важливість різних аспектів етнічної культури.

Яку ж джерельну теоретичну та емпіричну базу ми наразі маємо для таких фронтальних досліджень? Тут нам, на жаль, немає чим хвалитися. Етимологічні словники греки та латини українською або російською мовою фактично відсутні, а вони край необхідні для встановлення внутрішньої форми слова, що є одним із найпотужніших інструментів лінгвокультурологічного аналізу. Проте наявні компакт-диски з майже усіма текстами грецької та римської літератури, а також епіграфічними та папірусними текстами, що може значно полегшити процес вибірки культурно значущих мовних одиниць та мікротекстів їх функціональної реалізації. Маємо енциклопедичне академічне видання “Міфи народів світу”, академічні видання російського Інституту загальної історії “Давня Греція”, “Культура Давнього Риму”, “Культура Візантії”, “Реальний словник класичних древностей” Ф. Любкера. Маємо ґрунтовні філософсько-культурологічні розвідки О. Ф. Лосева, А. А. Тахо-Годі, Вяч. Вс. Іванова, С. А. Аверинцева та інших вчених.

Не можна не погодитися з проф. М. М. Казанським у тому, що, комплексність, притаманна класичній філології як науці (адже до складу її традиційно входять і література, і метрика, і мова, і текстологія), з одного боку, є достоїнством цієї галузі знання, проте, з другого, зумовлює її закритість у аспекті рецепції нових напрямків у гуманітарних науках [5, с. 41]. На жаль, “відставання класиків на різних ділянках мовознавства”, підмічене видатним петербурзьким вченим Й. М. Тронським майже 50 років тому [11, с. 242], так би мовити, залишається актуальним.

Як видається, перед кафедрою загального мовознавства і класичної філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка стоїть виклик щодо подолання такої ситуації. Слід відзначити, що перші кроки вже зроблені. Про це свідчить проблематика курсових, бакалаврських та магістерських студентських наукових робіт (“Концепт ЩАСТЯ у латинській мовній картині світу”, “Концепт ЩАСТЯ та НЕЩАСТЯ у давньогрецькій мовній картині світу”, “Концепт КОХАННЯ-ЛЮБОВІ у давньогрецькій мові на базі мелічної поезії Сапфо, Алкея, Анакреонта та Івіка”), на це вказує назва гранту ДФФД (Державного фонду фундаментальних досліджень) “Класичні мови європейської античності у світлі пріоритетів нової антропологічної парадигми в мовознавстві”, який торік одержала кафедра загального мовознавства та класичної філології Київського національного університету. Багаторічні традиції нашої кафедри спонукають до поєднання найновіших мовознавчих теорій з практикою лінгво-стилістичного, історико-культурного та літературознавчого аналізу, який здійснювався відносно класичних мов протягом тривалого існування класичної філології як науки.

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. К., 2004. 2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості. Дис. на здобуття наук. ступеня д.філол.н. К., 2004. 3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Пер. с нем. М., 1985. 4. Казанский Н. Н. На подступах к теоретической грамматике древнегреческого и латинского языков // Классические языки и индоевропейское языкознание. Санкт-Петербург, 1998. 5. Казанский Н. Н. Классическая филология в Российской академии наук: современное состояние и потребности общества // Сборник научных трудов СТЕΦΑΝΟΣ. М., 2005. 6. Новодранова В. Ф. Категория оценки и её выражение в системе префиксации латинского языка // Сборник научных трудов СТЕΦΑΝΟΣ. М., 2005. 7. Славятинская М. Н. Архетипы греческого языкового самосознания // Сборник научных трудов СТЕΦΑΝΟΣ. М., 2005. 8. Серио П. В поисках четвёртой парадигмы // Философия языка: в границах и вне границ. Т. 1. Харьков, 1993. 9. Солопов А.И. Этимология и первоначальное значение лат. CULPA // Классические языки и индоевропейское языкознание. Санкт-Петербург, 1998. 10. Таривердиева М. А. Возможность в латинской языковой «картине митра» // Сборник научных трудов СТЕΦΑΝΟΣ. М., 2005. 11. Тронский И. М. Задачи советского языкознания в области классических языков // Изв. ОЛЯ, 1958. Т. 17, 3.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА И КЛАССИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ: ВОЗМОЖНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Ирина Голубовская

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Бульвар Т. Шевченко, 14, Киев, 01601, Украина

e-mail: philolog@univ.kyiv.ua

Статья посвящена проблеме создания нового взгляда на изучение греческого и латыни как языков европейской античности в контексте формирования в современном языкознании антропологической парадигмы гуманитарного знания. Выдвигаются основные тео-

ретические постулаты, формулируются существенные понятия, предлагаются возможные пути лингвокультурологического исследования в области классических языков. Главная цель статьи – обратить внимание специалистов-классиков к необходимости пересмотра установленных в классической филологии исследовательских подходов.

Ключевые слова: классическая филология, антропологическая лингвистика, культурологическое исследование.

ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS AND CLASSICAL LANGUAGES: POSSIBILITIES OF RESEARCH

Iryna Holubovska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko Blvd., 14, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: philolog@univ.kyiv.ua*

The present paper deals with the problem of new research approaches to Greek and Latin as classical languages in the context of the priorities of the anthropological paradigm in contemporary linguistics. Major theoretical postulates are put forward, essential notions are determined and possible ways of carrying out culturologically oriented studies are pointed out. The paper aims to focus on the expedience of methodological changes in the study of ancient languages.

Key words: classical philology, anthropological linguistics, culturology, methodology of research.

Стаття надійшла до редколегії
21.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
20.09.2010 р.